

Лєскова Л.Ф.

Україна, г. Чернігів, Чернігівський національний технологічний університет

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті піднімається питання проблеми визначеності поняття «соціальний захист населення». Потреба у соціальному захисті зумовлюється самою природою ринкової економіки. Теоретично доведено, що соціальний захист є одним із визначальних елементів ефективного функціонування держави в умовах ринкових перетворень.

The article raised the question of the problem of the certainty of the concept of "social protection of the population". The need for social protection depends on the nature of the market economy. Theoretically proved that social protection is one of the defining elements of the effective functioning of the State in the face of market reforms.

Актуальність проблеми. Стратегічною метою трансформаційних перетворень у нашому суспільстві є побудова соціально орієнтованої ринкової економіки. Складовою останньої є система соціального захисту населення адекватна умовам функціонування й розвитку ринкових відносин. Формування такої системи в Україні пов'язане з реформуванням попередньої і потребує переосмислення ряду теоретичних положень, уточнення змісту термінів, понять і категорій, критичного засвоєння напрацювань у цій важливій сфері суспільних відносин [5].

Соціальна політика, що нині проводиться в Україні, будується за таким принципом: держава, визнаючи ринкові відносини, лише доповнює та корегує ринкові механізми перерозподілу ВВП, орієнтуючись при цьому на гарантоване задоволення лише мінімальних базових потреб і надання соціальної допомоги найбільш уразливим категоріям населення.

Запровадження засад соціально орієнтованої економіки держави вимагає розгляду комплексу проблем соціального захисту населення України.

Реалізація соціальної політики стосовно будь-якої категорії громадян неможлива без здійснення їх соціального захисту. Саме тому, соціальний захист – важлива складова соціальної політики та необхідний елемент функціонування держави в умовах ринкової економіки.

З'ясування сутності соціального захисту та його основних складових набуває особливої актуальності у складних умовах сьогодення, адже соціальний захист – це засіб збереження стабільності та злагоди в суспільстві, інструмент, за допомогою якого держава може впливати на життя людей.

Аналіз досліджень та публікацій. Слід зазначити, що серед науковців відсутня єдина думка та єдиний підхід щодо тлумачення поняття «соціальний захист». Деякі аспекти соціального захисту були і залишаються предметом постійних наукових пошуків як вітчизняних, так і зарубіжних вчених та фахівців, зокрема Н.Борецької, А.Александрової, О. Горячої, А.Базилюк, В.Кириленко, Е.Лібанової, В.Вернигори, В.Волик, Н.Гринчук, Б.Зайчук, Л.Ніконової, І.Калачової, В.Скуратівського, М.Ганслі Теренс, Й.Хендшель, П.Таундсен, Ю.Шклярського та багатьох інших.

Головною метою даної статті є теоретичне обґрунтування сутності соціального захисту як необхідного елементу функціонування держави в умовах ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу. В умовах соціально орієнтованої ринкової економіки встановлення принципів соціальної справедливості здійснюється шляхом формування системи соціального захисту. Роль держави в цьому процесі полягає у встановленні в законодавчому порядку основних соціальних гарантій, нормативного регулювання механізмів їх забезпечення, а також безпосередніх функцій надання соціальної підтримки.

Конституцією України нашу державу проголошено суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою (ст.1). Хочеться звернути увагу на поняття «соціальна держава», яке уживане з терміном «соціальна». Передусім варто зауважити, що в «старших» конституціях цього терміна не спостерігаємо, оскільки він увійшов у політичний обіг на початку 50-х років і згодом потрапив у сучасну конституцію.

У статті «Соціальна держава» в «Малій енциклопедії етностатистики» існує твердження, що соціальна держава – це держава, що послідовно проводить політику, спрямовану на захист прав людини [7].

Тож, проголошення Україну соціальною державою, безумовно, є кроком вперед у розвитку української державності, однак це ще не означає, що держава дійсно є соціальною, це лише свідчить про наміри держави та спрямування її соціальної політики.

У чинному соціальному законодавстві поняття «соціальний захист» означає політику держави, направлену на забезпечення прав і гарантій людини у сфері рівня життя, головною метою якої є – надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національної або расової приналежності, можливості вільно розвиватися, реалізовувати свої здібності. Отже, державні механізми по забезпеченню соціального захисту спрямовані на кожну людину, стосуються не лише найменш забезпечених категорій, а й населення в цілому[13].

Протягом тривалого історичного періоду термін "соціальний захист" в нашій країні не використовувався ні в науковій, ні в публіцистичній літературі, не застосовувався і в законодавстві для характеристики соціальних процесів, які відбувалися в суспільстві.

Використання терміну "соціальний захист" з'явилося в публікаціях про перехід нашої країни до ринкових відносин. А потім стало невід'ємною характеристикою соціальних процесів.

Сьогодні мова іде про соціальний захист від негативних, але неминучих наслідків розвитку ринкової економіки.

Але стверджувати, що до проголошення ринкових умов господарювання не існувало необхідності в соціальному захисті населення, було б неправомірно. Адже з більшості показників, які характеризують його рівень (заробітна плата, пенсії і допомоги, охорона праці, тривалість життя тощо) наша країна займала далеко не перші позиції. Через це, оцінюючи необхідність в соціальному захисті членів нашого суспільства, потрібно сказати, що вона була завжди. Тільки з переходом до ринкових відносин з'явилися також і додаткові чинники соціального ризику, які в сукупності з тими, що склалися раніше, створили перешкоди для соціальної безпеки як кожного члена суспільства зокрема, так і суспільства в цілому. На певних етапах, особливо в період глибокої економічної кризи, падіння виробництва і валового внутрішнього продукту, погіршуються умови і рівень життя людей, соціальне забезпечення приймає форму соціального захисту населення, тобто максимально можливого задоволення потреб в умовах обмежених можливостей держави. За цих умов держава не може стояти односторонь, вона мусить створити національну систему соціального захисту населення, яка навіть в умовах обмежених можливостей може пом'якшити дію виникаючих соціальних ризиків, знайти такі форми і методи соціального забезпечення, які б захищали людей, особливо малозабезпечених.

Окремої уваги вимагає з'ясування співвідношення правових категорій "соціальне забезпечення" і "соціальний захист". Тут варто звернути увагу на наявність певної "інтриги" у законодавстві України про соціальне забезпечення: термін "соціальне забезпечення" застосовується у Концепції соціального забезпечення населення України, в той час як Конституція України використовує інший термін - "соціальний захист"[1].

Аналіз змісту статті 46 Конституції України дозволяє зробити висновок, що термін "соціальний захист" вбирає до свого змісту і термін "соціальне забезпечення", а отже соціальний захист більш широке, об'ємне поняття і містить елементи, які не входять до поняття "соціальне забезпечення". Адже, в його функції, крім надання гарантованої матеріальної, натуральної та інших видів державних допомог, входять також надання безкоштовних консультацій, інформації, розробка державних і регіональних програм по соціальному захисту (охорона здоров'я, материнства, зайнятість, вирішення проблем інвалідності, пенсійне, матеріальне забезпечення тощо) різних категорій населення, створення умов для реалізації тих чи інших видів соціального забезпечення на місцях, підготовка і прийняття нормативних актів, які відображаються на життєвому рівні населення; створення нових структур, робочих місць, умов праці, різних видів послуг, котрі покращують життя найменш захищених верств населення.

Розглядаючи проблему держави і соціального захисту, необхідно перш за все визначитися з поняттям соціального захисту громадян.

У науковій літературі зустрічаються різні його тлумачення. Наведемо деякі із них. Так, на думку Єрмоловської О., соціальний захист - система відносин між індивідом і суспільством з приводу розв'язання протиріч між негативними соціальними наслідками становлення ринкової організації виробництва і реальними можливостями людини адаптуватися до них [3].

Куницький Р. розуміє соціальний захист населення як відповідні гарантії і коло зобов'язань суспільства по відношенню до людини, будь-якої соціальної групи населення по забезпеченню їм достатнього рівня життя кожної особи.

Дідківська Л., Головка Л. зазначають, що соціальний захист населення – державна підтримка певних категорій населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, забезпечення відповідного рівня життя шляхом надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, забезпечення прийнятних для країни умов життя та праці громадян, у тому числі через установлення соціальних стандартів [4].

Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. визначають соціальний захист як комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах. За Москаленко В., соціальний захист – це певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив [6].

Болотіна Н. розглядає соціальний захист у двох аспектах. У широкому розумінні визначають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті.

У вузькому розумінні соціальний захист визначають як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийняттого рівня життя. Наведенні приклади визначень соціального захисту відображають підходи різних авторів до трактування сутності даного поняття, а більшість з них

об'єднує те, що під соціальним захистом розуміється лише той обсяг соціальних гарантій, що надається безпосередньо державою [10].

В енциклопедичній літературі економічного спрямування соціальний захист громадян розглядається як два взаємопов'язаних поняття, з одного боку, - надання всім громадянам рівних можливостей у забезпеченні своєю працею гідного життя собі, з іншого боку, - державну підтримку непрацездатним і соціально-вразливим громадянам.

Сучасна концепція соціального захисту населення вкладає в це поняття більш широкий зміст, що означає: соціальний захист – це система заходів правового, соціально-економічного й організаційного характеру, що гарантується та реалізується державою для досягнення гідного життя людини, тобто його матеріальної забезпеченості на рівні стандартів сучасного розвитку суспільства.

Потреба у соціальному захисті зумовлюється самою природою ринкової економіки. Ринок не в змозі забезпечити своїм суб'єктам гарантований дохід і зайнятість. Цілий комплекс чинників зумовлює істотні відмінності у рівні доходів, стані здоров'я, способах задоволення потреб. Зменшити негативний вплив таких чинників на рівень життя певних прошарків населення і покликаний соціальний захист. Це призначення він виконує через свої функції – лікувальну (реабілітаційну) і запобіжну (превентивну). Лікувальна (реабілітаційна) функція пов'язана із запровадженням механізмів боротьби з бідністю, що передбачають надання адресної короткотермінової допомоги малозабезпеченим верствам населення, надання житлових субсидій, допомоги сім'ям з дітьми тощо. Запобіжна функція соціального захисту є превентивною, тобто пов'язана із запобіганням бідності шляхом надання особам можливості у період їх активної економічної діяльності здобути право на забезпечення нормального рівня життя у випадку втрати роботи або працездатності. Ці функції перебувають у певному протиріччі, тому перевага віддається тій чи іншій в залежності від економічної ситуації в країні. У кризові періоди пріоритет віддається першій функції. Це характерно для сучасного етапу економіки і соціального захисту в Україні[11].

Представники соціальних інституцій, що здійснюють соціальний захист повинні виявляти причини, котрі викликають соціальні ризики, оцінювати можливості впливу на них на різних етапах та забезпечувати формування і реалізацію соціальних гарантій на рівні прийняттого ризику для існуючих економічних умов суспільного розвитку. А основними принципами дієвої системи соціального захисту мають бути: цілісність, структурність, динамічність, врахування соціальної та регіональної диференціації.

Досить детальний аналіз принципів соціального захисту представлено в навчальному посібнику «Соціальна інфраструктура і політика». Так, на думку автора, соціальний захист в Україні за ринкових умов має базуватись на принципах:

- Визначення соціального захисту пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави;
- Законодавче визначення основних соціальних гарантій;
- Загальнодоступність і гарантований рівень соціального забезпечення найнагальніших життєвих потреб для всіх громадян;
- Визначення рівня наданих гарантій на підставі соціальних нормативів;
- Законодавчо встановлений розподіл відповідальності між державою, роботодавцями та працівниками щодо забезпечення гарантій із соціального страхування;
- Забезпечення непрацездатному населенню рівня життя,ю який відповідає встановленому законом прожитковому мінімуму;

- Відповідність основних засад соціального захисту рівню соціально-економічного розвитку держави [14].

Важливою умовою досягнення в суспільстві соціальної стабільності є реформування системи соціального захисту, головною метою якого є розширення соціальної бази перетворень на основі стабілізації життєвого рівня населення, зменшення тягаря наслідків економічних реформ для найуразливіших верств населення, вжиття заходів щодо соціальної адаптації населення до цих перетворень.

Реформа системи соціального захисту - процес багатоплановий. Мета реформи - зробити людину якнайменше залежною від держави у формуванні свого життєвого рівня, поставити добробут усіх працездатних в залежність від їх праці та надбання.

Перспективи розвитку системи соціального захисту, орієнтовані на XXI століття, визначені Концепцією соціального забезпечення населення України, яка була прийнята Верховною Радою України в грудні 1993 року, де зазначено, що "В умовах ринкової економіки джерелом підвищення добробуту громадян має стати ефективна праця, трудова активність та підприємницька ініціатива. Держава має забезпечувати за рахунок бюджетних коштів лише мінімально гарантований рівень медичного, культурного, побутового і соціального обслуговування населення і, насамперед, найменш соціально захищених громадян" [2]. А це і є вимогою Основного Закону держави - Конституції України.

По суті, розроблена широкомасштабна, комплексна державна програма розвитку соціального забезпечення. Така програма створена в нашій країні уперше. Вона покликана радикально змінити систему соціального захисту населення.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене можна зробити наступні висновки, зокрема: ринкова економіка само по собі не може забезпечити справедливий розподіл доходів. Вона спричиняє їх диференціацію, в результаті чого частина населення опиняється за межею бідності. Це породжує потребу у соціальному захисті. Соціальний захист населення є комплексом економічних, соціальних та правових заходів і сукупністю інститутів, що забезпечують усім громадянам країни рівні можливості для підтримання певного рівня життя, а також допомогу окремим соціальним групам населення. Це комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим чинникам. Завдання науки, перш за все економічної, полягає в тому, щоб розкрити хід ринкової трансформації суспільства, визначити напрями, форми і методи соціального захисту населення, особливо його вразливих верств.

Складність цього завдання полягає в тому, що його розв'язання пов'язано з багатоплановістю, починаючи з розкриття понять і категорій, змісту соціального захисту, принципів його організації та функціонування і завершуючи дослідженням соціальної політики держави, законодавчого визначення основних устоїв цієї системи і створення цілісної концепції системи соціального захисту населення в умовах ринкової трансформації економіки.

Сучасний розвиток України та її євроінтеграція вимагає, щоб соціально-економічна політика держави та дії Уряду щодо її реалізації були направлені на досягнення європейських стандартів життя. Надійний соціальний захист населення – один із визначальних чинників суспільного добробуту.

Ми повинні усвідомити себе особистостями в соціумі, господарями, тобто громадянами спільного дому на ймення Україна.

Час розкидати камені минув, настав час збирати їх.

Та як свідчать соціологи далеко не кожний сьогодні готовий до цього.

Безперечно кризові явища, інші соціальні негаразди не тільки від величезної поляризації на багатих і бідних. Адже маємо і серед перших і серед других злиденність свідомості, занепад інтелектуальних, суто-філософських та світоглядних цінностей. Чому?

Чи не про нас оте булгаковське: не в державі криза, якщо вулиці не підмітають, не в економіці, а в умах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Просвіта, 1996. - 80 с.
2. Концепція соціального забезпечення України /Схвалена Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року , №3758 - XII
3. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 36.
4. Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки : навч. посіб./ Л.І. Дідківська, Л.С, Головкин. – К. : Знання-Прес, 2000. – 209 с.
5. Руженський М.М. Соціальний захист населення в умовах формування ринкової моделі економіки України : монографія. – К.: ІПК ДСЗУ, 2013. – 318с.
6. Скуратівський В. Соціальна політика / В. Скуратівський, О. Палій. – К. : Вид-во УАДУ, 2003. – 265 с.
7. Соціальна держава. // Мала енциклопедія етнодержавознавства – Київ, 1996 –с.374).
8. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави / В. Москаленко // Наукові записки. – 2003. – Том 21. – С. 42.
9. Мачульская Е.У. Право социального обеспечения. Перспективы развития / Е.У. Мачульская – М. : Городец, 2000. – С. 7–14.
10. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н.Б. Болотіна – К. : Знання, 2005. – 381 с.
11. Право соціального забезпечення в Україні : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / Пилипенко П.Д., Буряк В.Я., С.М. Синчук ; за ред. Пилипенко П. Д. – 3-є видання перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2010. – 504 с.
12. Социальная работа: теория и практика : учеб. пособие / отв. ред. Е.И.Холостова, А.С. Сорвина. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 427 с.
13. Мальований М.І. Форми соціального захисту населення / М.І. Мальований // Матеріали всеукраїнської заочної наукової конференції «Актуальні питання сучасної економіки». – Умань : Видавець «Сочінський», 2011. – Ч. 2. – 216 с.
14. Ягодка А.Г. Соціальна інфраструктура і політика : Навчальний посібник /Ягодка А.Г. – К.: КНЕУ, 2000. – 212 с.